

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

УДК 343.163(4)+321.02+165.74.000.32

Мордовець Марія Василівна

**ПОЛІТИЧНИЙ АКТИВІЗМ ТА ФОРМИ ЙОГО ПРАВОВОЇ
РЕГЛАМЕНТАЦІЇ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
завідувач кафедри політичних наук і права

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Вдовичин Ігор Ярославович,
Львівська комерційна академія,
завідувач кафедри теорії держави і права

кандидат політичних наук, доцент
Терещенко Ганна Олександрівна,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри соціальних теорій

Захист відбудеться «28» грудня 2015 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано «27» листопада 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Варіативність і розмаїття форм політичної активності є наслідком суспільної реакції на втрачений зв'язок із владними інституціями, на соціально-політичне відмежування носіїв владних повноважень від народу, на неможливість реалізувати соціальні, групові інтереси через відсутність чи формальність інститутів прямого впливу на політичні рішення, на несправедливість владних рішень, на узурпацію влади.

На межі ХХІ ст. політичний лексикон України поповнився низкою термінів: «еко-активізм», «медіа-активізм», «кібер-активізм», «судовий активізм», «правовий активізм», «ЛГБТ-активізм», «крафтивізм», «хактивізм», «слактивізм», «акціонізм», які стали інваріантами терміна «активізм». У вітчизняному дискурсі поняттю «активізм» надають декілька визначень, зокрема негативних конотацій через близькість до понять «екстремізм» та «акціонізм». Термін «активізм» склав конкуренцію звичному терміну «активність», а з іншого боку – позначив його антиномічність. Розширення політологічного дискурсу є проявом трансформації змістів щодо форм громадської участі та розвитку громадянського суспільства.

Визначення сутності «активізму» та дослідження процесу змістовного розширення є демонстрацією модифікації класичного дискурсу щодо проблеми громадсько-політичної участі, відношення до соціального, розмежування «приватного» та «публічного», «державного» та «громадського». Очевидним є факт, що практика активістських дій випереджає процес їх дослідження, політико-правове оцінювання та регулювання.

Формування громадянського суспільства та нормативне закріплення форм громадської участі в Україні не надали громадянам можливості відчувати себе «носіями політичної волі». Складність реалізації конвенціональних форм активності обумовлює застосування альтернативних засобів встановлення справедливості. Це робить актуальними дослідження політико-правового регулювання громадської активності та активізму в сучасних країнах Європи.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексних науково-дослідних тем кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Трансформаційний процес в Україні : основні проблеми та умови їх вирішення» (№ державної реєстрації 0109U000215) (2010-2014 рр.) та «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним із виконавців яких є дисертантка.

Метою дисертаційного дослідження є визначення феномену громадсько-політичного активізму та з'ясування форм його правової регламентації в країнах Європи.

Досягненню цієї мети сприяє розв'язання комплексу таких **завдань**:

- дослідити політологічний дискурс щодо взаємодії громадянського суспільства та держави з метою визначення соціально-політичної активності як чинника та індикативного показника стабільності політичної системи;
- здійснити порівняльний аналіз проблем політичної активності в класичному та сучасному політико-правових дискурсах;
- дослідити варіативність змістовного розуміння суміжних понять громадсько-політичної активності;
- проаналізувати сучасні підходи щодо визначення ефективності політико-правової регламентації форм політичного активізму;
- визначити етапи становлення сучасних форм політичного активізму;
- дослідити зв'язок політичних процесів та форм політичного активізму;
- здійснити порівняльний аналіз політико-правових засобів регламентації форм політичної участі та політичного активізму в країнах Європи;
- з'ясувати особливості громадсько-політичної активності в Україні з урахуванням відмінності її конвенціональної та неконвенціональної форм в умовах трансформації політичної системи та розвитку форм правової регламентації.

Об'єктом дослідження є соціально-політична активність та форми її прояву в сучасних європейських країнах.

Предметом дослідження є процес становлення політико-правової регламентації форм політичного активізму в країнах Європи.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на використанні філософських загальнонаукових принципів пізнання: історизму, об'єктивності, системності. Специфіка дослідження обумовила використання методів міждисциплінарного аналізу із застосуванням аксіологічних, соціологічних, політико-правових підходів. Особливого значення набув праксеологічний підхід, за допомогою якого було зацентровано увагу на ефективності політичної діяльності з метою реалізації соціальних цінностей. Співвідношення теоретико-методологічних підходів щодо формування принципів регламентації соціально-політичної активності та активізму здійснено завдяки використанню синхронного та порівняльного методів. Розвиток феноменів політичної активності й активізму та їх варіативність досліджено з використанням методів історичної реконструкції, структурно-функціонального аналізу. Конвенціональні та неконвенціональні форми громадської активності досліджено з використанням інституційного аналізу державно-політичних систем країн Європи та України зокрема.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

Уперше:

- здійснено порівняльний аналіз категорій «політична активність» та «політичний активізм», які використовуються у політологічному дискурсі. Закцентовано увагу на аксіологічному протиставленні понять «активізм» та «активність» в межах політичної теорії та практики;

- виявлено модифікацію класичного дискурсу від проблем громадсько-політичної участі та політичної активності як системних та позасистемних дій до проблематики антисистемних дій, що обумовлює використання понять «активізм», «акціонізм»;
- визначено тенденцію до політико-правового регулювання активізму в Україні в контексті європейських стандартів.

Уточнено:

- співвідношення категорій «приватне – публічне», «державне – громадське», «активність – активізм», які отримали теоретичне визначення в класичних та сучасних політичних теоріях;
- методологічні підходи щодо правової регламентації політичного активізму, а також критерії ефективності політико-правової регламентації;
- соціально-політичні та інституційні чинники, які обумовлюють трансформацію традиційних системних форм політичної активності у сучасні форми політичного активізму;
- форми сучасного активізму як складової політичних процесів та практики їх регламентації в країнах Європи.

Дістало подальшого розвитку:

- аналіз класичного дискурсу з проблем взаємодії громадянського суспільства та держави в контексті визначення місця суспільно-політичної активності у процесі розвитку політичної системи;
- обґрунтування характеристик історичних форм соціально-політичної активності та умов формування активізму як особливого типу активності;
- дослідження механізмів регламентації форм політичної активності, які склалися в країнах Європи.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали дослідження можуть використовуватися в процесі політичного регулювання системи відносин між державними інституціями та структурами громадянського суспільства. Робота може виступати науково-практичною основою для впровадження якісної моделі реалізації форм прямої та представницької демократії. Система понять і категорій дисертації є корисною для застосування під час формування стратегічних цільових програм, у розробці планів урядових та виконавчих органів держави, для активізації механізмів координації діяльності органів влади у сфері взаємодії із громадянським суспільством. Надані матеріали сприятимуть роботі неурядових організацій, що прагнуть забезпечити реалізацію прав громадян на участь у системі соціально-політичних відносин.

Дослідження може бути використане при підготовці курсів з політології, соціології, державного управління.

Апробацію результатів дослідження здійснено на наукових конференціях та методологічних семінарах кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Результати дослідження оприлюднювалися на регіональних, міжнародних науково-практичних конференціях: Актуальні питання зовнішньої політики України (Одеса, 2013,

Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події (Львів, 2014, 2015), Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри (Одеса, 2015), Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Старобільськ, 2015).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено в 10 наукових публікаціях, зокрема, 4 з яких надруковано у вітчизняних наукових фахових виданнях із політичних наук, 1 стаття у міжнародному науковому виданні, у 5 тезах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Обсяг дисертаційної роботи: усього – 250 сторінок, загальний обсяг – 195 сторінок. Список використаних джерел становить 54 сторінки (490 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено предмет, об'єкт, мету і завдання дослідження, сформульовано наукову новизну, практичне значення результатів та внесок здобувача в розробку проблеми.

Розділ 1 «Теоретико-концептуальні основи дослідження громадсько-політичної активності та активізму» присвячено аналізу політичного активізму як поняттю, що супроводжує виникнення нових форм громадсько-політичної дії.

У підрозділі 1.1 *«Дослідження регламентації громадсько-політичної активності в межах дискусії про взаємодію держави та громадянського суспільства»* відображено розвиток досліджень форм регламентації політичної активності та активізму. Розглянуто існування двох типів праворозуміння – природно-правового та позитивно-правового. Природно-правова сутність політичної участі виправдовувала антисистемні дії, спрямовані на зміну «несправедливого порядку». У другому підході «державне» визнано первинним щодо «політичного», позитивно-правовий метод – єдиним методом регулювання громадської активності, з акцентом на суспільних обов'язках індивіда і визнанні «революційного сумління» вищим за державні закони.

Відзначено розвиток уявлень про природу громадсько-політичної активності. Завдяки працям медієвістів – М. Барга, М. Бахтіна, А. Гурвича, Е. Гутнової, Й. Хейзінга – доведено, що у домодерний період розвитку Європи активність проявлялася у служінні та виконанні заданої ролі в органічній єдності «суспільного» та «державного».

В епоху Реформації відбулось розширення сфери політичного, вихід за межі державних відносин. Розрізнення «політичного» та «державного» демонструють Н. Макіавеллі, Г. Гроцій, Б. Спіноза, Дж. Локк. Процес десакралізації «політичного», усвідомлення конкуренції між інститутами державної влади і громадянського суспільства зазначено в працях

Дж. Мільтона, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Ф. Гегеля, а становлення поняття «громадянського суспільства» як сфери дії активного суб'єкта – в працях А. Сміта, Т. Пейна, Дж. Міля та ін.

Перехід від політики як практики ідеологічного домінування до функціональної політики став предметом досліджень Г. Алмонда і С. Верби, Р. Арона, К. фон Бейме, Є. Вятра, Г. Маркузе, Р. Сеннета, Дж. Циммермана та ін.

Наприкінці ХХ ст. активізм почали визначати як форму опору системним режимам. Він проявився в ідеології неоліберальної глобалізації, що нівелює національно-специфічні форми регулювання та контролю громадської діяльності. Відмова від системи як від центрованої єдності, призвела до побудови системи як мережевої транснаціональної – «нової системності».

У підрозділі 1.2 «Визначення політичного активізму в новітніх соціально-політичних дослідженнях» вказано, що збільшення кількості учасників глобальної спільноти загострює ціннісні розбіжності в утворюваній єдності, що обумовило встановлення релятивізму як принципу мережевої системи. Внаслідок поширення релятивізму з'явилися глобалізаційні рухи, цінності «свободи від» зазнали обмежень в концепції цінностей «свободи для», індивідуальна автономність отримала крайній ступінь вираження в соціальній атомізації.

Розглянуто проблему розмежування понять «активність» та «активізм» у контексті експресивності дій опозиційної спрямованості «системі» як заперечення стереотипів щодо форм реалізації «демократії» учасницького типу, дефіцит якої визначено у Б. Барбера, К. фон Бейме, Дж. Сарторі, М. Макфола, С. Мікоссі, Ч. Тіллі, Т. Зіттела та ін. Зазначено, що політичний процес зіткнувся із використанням такої форми активності, яка перетворює традиційну активність на експресіоністську форму – активізм, методом дослідження якого є соціальна драматургія (І. Гоффман) та інтерпретативна антропологія (Г. Блумер, Г. Дебор, М. Едельман). Активізм-акціонізм, як практика групових та індивідуальних дій, спрямований на формування інформаційного посилення, що має риси театралізованої презентації, може бути визначений як «неконвенціональна» форма активності.

Регулювання політичного активізму та активності у контексті проблем захисту прав індивіда та прав меншин, адаптації законодавства ЄС до законодавства України відображено в працях В. Головченка, С. Добрянського, Н. Керстінга, Л. Козак, Ю. Лагутова, В. Матвеева, О. Чебаненко та ін.

У висновках до першого розділу зазначено, що на початку ХХІ ст. відбулася трансформація системних форм політичної активності через нівеляцію принципів «центричності» суспільно-політичного розвитку, утвердження позицій самоорганізації, та аполітичності, що викликано усвідомленням релятивізму як «безгрунтовності». Активізм як антисистемна дія є формою «відшкодування» громадської незатребуваності в умовах неможливості реалізації форм партиципаторної демократії. Як форма

екстремальної дії активістський протест постає проти «демократичного перформансу», стаючи елементом політичних процесів.

У Розділі 2 «Методологічні засади дослідження регламентації активізму як форми громадсько-політичної активності» проілюстровано методологічні підходи та основи аналізу цих понять.

У підрозділі 2.1 «Методологія міждисциплінарних досліджень форм регламентації політичного активізму» показано, що методологічну основу досліджень політичного активізму складають методи філософії права та філософії політики, проаналізовані С. Алексєєвим, Є. Атрашкевич, С. Хаак, Д. Керімовим, які визначили підґрунтя правових доктрин («легізму», «юснатуралізму», лібертарно-юридичного підходу) шляхом розрізнення підходів до праворозуміння (аксіологічний, позитивістський, соціологічний, антропологічний, синергетичний, інтегративний).

Визначення принципів регулювання обсягу прав громадян у контексті дослідження права як феномена соціальної культури є можливим завдяки застосуванню методології загальної теорії права, соціології та антропології права, досліджуваних І. Вдовичиним, Г. Гурвичем, О. Мурашиним, Н. Хомою та ін.

Визначено, що дослідженню регламентації активізму сприяють історичний (історико-політичний, історико-правовий тощо) та формально-юридичний підходи, які дають можливість визначити конкретні форми співвідношення права і політики; традицій їх взаємного розвитку; зв'язків між формами правових та політичних відносин у певну епоху; особливостей розвитку політичних інститутів, спрямованих на реалізацію прав. Відзначено роль аксіологічного підходу, що акцентує увагу на проблемах етики публічної дії та регламентації активізму в політичних процесах. Аксіологічні засади дії та бездіяльності досліджено у роботах Р. Апресяна, А. Асмолова, Д. Вайсбурга, Г. Вонсович, Ю. Оборотова, В. Паперного, Е. Ченовета та ін. Визначено, що політико-правовий аналіз реалізується в умовах зіставлення світоглядних та аксіологічних позицій (системоцентристської трактовки політики та права як інструментів впливу на людину в інтересах держави і людиноцентристської трактовки, де права людини є вищою цінністю для суспільства і держави).

У підрозділі 2.2 «Сучасні методологічні підходи щодо визначення ефективності політико-правової регламентації форм громадсько-політичного активізму» встановлено, що використання категорії «політико-правова регламентація» дозволяє реалізувати наукову перспективу виходу за межі методології юриспруденції, розглядати право в дії, відповідно до закладеного у ньому потенціалу, що дозволяє виявити сторони логіки права, пов'язані із логікою політики. Зазначено, що правова політологія як особливий напрям політології спрямований на вирішення методологічних проблем формування та дослідження політико-правового простору, на що вказують Л. Петражицький та його послідовники – І. Вільчинська, О. Грішнова, І. Кресіна, В. Марач, А. Матюхіна, Г. Матвєєва, М. Федорова, і факт виникнення критичної школи права («постмодерного права»),

прихильники якої доводять неможливість існування «чистого права» або «чистої політики», а тому відстоюють використання системної методології в дослідженнях політико-правових форм регламентації політичного активізму.

У межах методології правової політології ефективними є дослідження політико-правових систем, що доведено у працях С. Кисліцина, Н. Кутарева, Н. Фалаєєвої, М. Фарукшина, К. Чистякова та ін. Визнання взаємозалежності політичної та правої систем є доказом ефективності використання поняття «політико-правова регламентація», для дослідження якої ефективним є метод політико-правового аналізу, що реалізує нормативний підхід з використанням критеріїв ціннісних оцінок. Системний аналіз, що набув популярності у роботах М. Кармазіної, О. Матюхіної, Є. Мирського, Д. Неліпи, Г. Щедровицького та ін., дозволяє поєднувати загальнофілософські, історичні, правознавчі та політологічні методи дослідження, а також є ефективним засобом визначення специфіки політико-правового регулювання активізму.

Дослідження політико-правового регулювання активізму спирається на методологію міждисциплінарного підходу, що дозволяє використовувати доробок юридичної та політичної психології (А. Анастасі, В. Бехтерєв, В. Васильєв, Ю. Ірхін, Г. Лебон), культурології (Е. Дюссель, Л. Горбунова, П. Козловський), коли йдеться про аналіз активізму-акціонізму як проявів символічної реальності. Завдяки дослідженням Д. Бочарова, Г. Дебора, показано, що сучасні методологічні підходи до визначення ефективності політики правової регламентації форм активізму сформувалися внаслідок переходу від «державницької» методології ХІХ і ХХ ст., за якої увага концентрувалася на санкціонованій державою громадській активності, до методології ХХ–ХХІ ст., коли акцент було зміщено на «антисистемну» поведінку.

У висновках до другого розділу зазначено, що наприкінці ХХ ст. у соціально-політичних дослідженнях стався злам, викликаний порівняльними дослідженнями розвитку політичних систем. Саме це стало підтвердженням багатовимірності соціального та політичного, оскільки систему політико-правового регулювання визнано залежною від етико-культурологічних, ціннісних, соціологічних, психологічних чинників розвитку людини як активного суб'єкта системи. Застосування міждисциплінарного та системного методів аналізу дало можливість виявляти специфіку політико-правового регулювання активізму в умовах політичної трансформації.

Розділ 3 «Феномен громадсько-політичного активізму та практика його регламентації в країнах Європи» присвячено аналізу виникнення та розвитку феномену політичного активізму та практики його політико-правової регламентації в країнах Європи.

У підрозділі 3.1 «Еволюція громадсько-політичної активності та активізму в країнах Європи» досліджено процес формування відносин і форми взаємодії між державою і суспільством; механізми, що впливають на форми політичної поведінки акторів у соціально-політичному просторі: участь, солідаризацію, демонстрацію громадсько-політичної волі. Розвиток

суспільства та держави показано в контексті взаємодії «приватного» і «публічного» в межах домодерного, модерного та постмодерного періодів політичного розвитку.

У модерний період відбулося усвідомлення різниці між «державним» та «політичним» через те, що «політичне» тлумачилося дослідниками як значно ширше поняття. Втрата державою абсолютного контролю над національним простором проявилася у формуванні системи контрольованої активності з боку всіх чинних суб'єктів політичного процесу. Навколо дуалізму держави і суспільства постала проблема регулювання політичної активності. Десакралізація «політичного» призвела до визнання джерелом суверенітету волі народу, яку закріплено в конституціях і законах. Держава отримувала право контролювати соціальний процес, а суспільство – право закріплення механізмів, що обмежують свавілля держави. Отже, законодавче закріплення права дії, публічного виступу, протесту було спрямовано на запобігання реалізації форм спонтанної активності. Конвенціонування передбачених і дозволених форм участі розпочалося із закріплення права на протест проти влади у XVIII ст. і набуло конкретних форм регламентації протягом XIX–XX ст.

Події XX ст. загострили проблему контролю держави над «соціальним» і «політичним». Активізм набув рис руху за свободу особистості, постав як опір системі національно-державного контролю за громадською діяльністю. Активізм став засобом політичної боротьби, яка виявляється у самоорганізованій позаформальній соціальній дії. Самоорганізація демонструє автономність від соціальної системи і від системи політико-правової регламентації.

У підрозділі 3.2 «Активізм як ознака сучасного політичного процесу» зазначено, що визначення якісних ознак політичної дії передбачає характеристику впливу групи на соціально-політичну систему. Політична дія передбачає артикуляцію, агрегацію та представництво інтересів громадян, контроль за інститутами влади, соціальну інтеграцію та політичну соціалізацію населення, легітимацію політичної системи. Політична активність у політичному процесі передбачає диференціацію політичної поведінки як конструктивну; функціональну; скептичну; протестну.

Панування неоліберальної ідеї створює враження динамічного політичного процесу, в якому важко відмежувати політичну участь від її імітації, активізму та від протестних дій. Політична мобільність у вигляді мітингів, пікетів, маніфестацій, флешмобів, навіть якщо це не передбачено владою і не спрямовано на її підтримку, знижує рівень соціальної напруги.

На межі XXI ст. у складі політичного ландшафту більшості держав були наявні політичні рухи, які ставили за мету формування політичної системи, в основі якої є ідея «радикального плюралізму». Це передбачало новий тип політичної участі як соціального феномену, який не має центру референції, не визнає структурної соціальної диференціації, розвивається завдяки функціональній кооперації учасників, має інтерідеологічний, антифундаменталістський характер. Безлідерна, децентралізована система

політичних активістів трансформує традиційні методи відстоювання політичних прав. Інтерідеологічний характер рухів призводить до нівелювання традиційних ідеологій у процесі мотивування громадсько-політичної позиції. Зазначено, що стратегія фронтального опору не є тотожною опозиційності: якщо опозиція спрямовує діяльність проти уряду, то фронтальний супротив зорієнтований проти всієї політичної системи.

У підрозділі 3.3 «*Політичні та правові механізми регламентації активізму в країнах Європи*» визначено, що протягом XIX–XX ст. було сформовано механізми правового регулювання публічної дії та реалізації форм прямої демократії.

Політичний механізм регламентації активності в національних системах обумовлює правове закріплення стандарту, типу громадської поведінки, організовує форму «надання» чи «визнання» конкретних обсягів прав та форми їх реалізації. Національні системи нормативно-правового регулювання зведено до заявного (повідомного) та заборонного (дозвільного) принципів правової регламентації активності та активізму, що спрямовані на встановлення зв'язку громадянина із соціально-політичною системою шляхом конкретних процедур. Заявний принцип реалізації прав закріплено в конституціях демократичних країн, але практика застосування цих прав є умовною, що пояснюється збереженням за державою та її судовою гілкою влади монопольного права інтерпретувати соціальну дію з позиції їх як відповідальних за стабільність та безпеку політичної системи.

Демократизація механізмів регламентації громадсько-політичної активності передбачає створення універсальних критеріїв для визначення конвенціональних та неконвенціональних дій; прийнятних методів контролю, механізмів запобігання загрозам, адекватних форм покарання. Право та обов'язок громадської участі конкурує із правом бездіяльності або з обов'язком громадянської непокори. Це змінює характер політичного керування.

За допомогою порівняння форм активності громадян на рівні національних держав доведено, що активність у різних формах політичної участі залишається функціональною, причому конвенціональна участь у механізмах прямої демократії набуває протестного характеру, а спроба імплементації демократичних стандартів на рівні інституційної структури ЄС через використання інституту референдуму зазнає негативних результатів. Зростання абсентеїзму призводить до виключення громадян з процесу формування політичних рішень, легітимації представницьких органів влади.

Розглянуто процес створення міжнародних стандартів щодо свободи публічних дій та форм проявів громадської активності, основи яких закладено у Загальній Декларації прав людини 1948 р. та в Пакті про громадянські та політичні права 1966 р. Набуття протестною активністю мобілізаційного характеру призвело до розробки рекомендацій від ОБСЄ, БДПЛ і Венеціанської комісії, як «Керівні принципи свободи мирних зібрань» щодо проведення мирних зібрань та використання конвенціональних форм протестів. Ці принципи підтверджено у Хартії

основних прав ЄС як складової Лісабонської угоди 2007 р. Водночас, створення універсальної системи визнання та регулювання практики публічних дій було визнано ОБСЄ неможливим через існуючі механізми національних законодавчих систем. Регулювання неконвенціональних рухів залишається малоефективним через «неможливість» їх інституційної авторизації у політико-правових системах.

У висновках до третього розділу визначено, що на фоні змін стереотипів щодо громадянської культури в європейських країнах відбувається формування нової культури громадянськості. Цей процес викликав системний конфлікт між різними формами громадянської поведінки. Прагнення суспільства до розширення сфери власної відповідальності шляхом обмеження монополії держави щодо регулювання активності в публічній сфері спрямоване на закріплення передбачених і дозволених форм участі, і на право їх оцінювання з позиції визначення відповідності стандартам безпеки та стабільності.

Розділ 4 «Політичний активізм як форма громадської активності в Україні» присвячено дослідженню конвенціональних та неконвенціональних форм громадської активності, аналізу тенденцій щодо регулювання новітніх форм активізму в Україні.

У підрозділі 4.1 «Громадсько-політична активність в Україні: характер та динаміка» визначено, що з 90-х рр. ХХ ст. постало завдання щодо формування «нової культури громадянськості» в Україні для зміни стереотипу громадянської культури радянського типу. Формування нової культури громадянськості асоціювалося із виникненням антиінституційного активізму, що мав здійснити деконструкцію традиційних відносин держави та суспільства, забезпечити дію механізму громадянського аудиту над владними установами. Задекларовані Конституцією та законами України форми соціально-політичної активності демонстрували наявність підґрунтя для демократизації, але політична практика свідчила про посилення розриву між інститутами влади та суспільства, про зростання недовіри до передбачених форм демократії через їх формальний характер. Дослідники пов'язували кризу розвитку громадянського суспільства з «аполітичним» характером українців, із відсутністю середнього класу, кризою солідарності, ростом недовіри до активістів, які лобіюють інтереси бізнес-груп. Недовіра до громадських об'єднань посилювалася у зв'язку із циклічним характером їх соціально-політичної активності, який збігався з електоральними процесами. Популярності набувала думка про «мобілізаційний» та «імітаційний» характер громадської активності українців, яка посилювалася соціологічними відомостями про високий рівень апатії, низьку оцінку громадянами власної здатності впливати на політичні процеси, про велику кількість псевдоорганізацій неурядового характеру.

Проблеми розвитку форм конвенціональної громадської активності в Україні розглянуто у підрозділі 4.2 «Політико-правове регулювання конвенціональних форм громадсько-політичної активності в Україні» Проаналізовано нормативно-правові основи формування та діяльності

громадських об'єднань, партій, профспілок, інших елементів громадянського суспільства. Розглянуто нормативно-правові засади регламентації реалізації форм прямої та представницької демократії: виборів, референдумів, місцевих ініціатив, відкликання депутатів, проведення громадських слухань, реалізації права на громадські зібрання, на проведення громадської експертизи тощо. Деякі інститути громадянського суспільства потребують нормативно-правового доопрацювання щодо процедур легалізації, зняття норм щодо кількості учасників, необхідних для реєстрації, отримання прав, закріплення механізмів реалізації соціального партнерства. Неврегульованими залишаються такі форми прямої участі як місцеві ініціативи, місцеві збори, місцевий референдум, громадська експертиза, громадський контроль, громадське звернення, відкликання депутата місцевої ради, прийняття рішення щодо розпуску місцевої ради. Обтяжливими для виконавців, обмеженими у предметі дії, а іноді повністю відсутніми є процедури запровадження місцевої ініціативи, громадської експертизи, громадських слухань, утворення ОСН, проведення референдумів. Більшість форм прямої участі не отримали механізмів впровадження через відсутність місцевих статутів чи місцевих рішень. Проблемою правового колапсу є відсутність політичної волі щодо запровадження цих форм прямої участі.

У підрозділі 4.3 «Тенденції розвитку та регулювання активізму в Україні у контексті європейської інтеграції» зазначено, що рівень протестної активності у 2013–2014 рр. продемонстрував громадський супротив системі «псевдодемократії», що викликано відсутністю можливостей до реалізації конвенціональних форм активності.

Суспільна дискусія щодо розширення форм громадянської активності як наслідку революції 2013-2014 рр. здійснюється в межах визнання чи невизнання конвенціональними дій, спрямованих на демонстративний протест проти системи, в межах якої громадська участь набула імітаційного характеру, про що свідчить факт збереження актуальності законотворчих ініціатив з цих питань протягом кризового періоду. Вільний від громадянської активності простір використовується «активізмом» у формі акціонізму, при цьому «активістами» стають такі персонажі, як «тітушки», «найманці», що імітують активність на «політичне замовлення».

Прагнення відтворити процес консультації влади та громадян з суспільно-політичних питань та залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень продовжують супроводжувати відкриті конотації щодо «закулісних рішень», «домовленостей», «декларативного характеру», закріплених у Конституції прав на участь громадян у прийнятті політичних рішень. Чинні інститути громадянського суспільства, форми прямої чи представницької участі не надали громадянам України можливості відчувати себе «носіями політичної волі», «учасниками політичної системи».

У висновках до четвертого розділу зазначено, що в умовах підвищеного та малоконтрольованого громадського опору антисистемній дії проблема регулювання активності і стримування активізму-акціонізму набуває національного значення. Імітаційний характер активістських дій

мобілізаційного типу суперечить демократичності політичного процесу. Правова неврегульованість форм прямої демократії обумовлює використання неконвенціональних форм опору. Тому має бути закріплено право громадян на прийняття конституційних змін шляхом введення норми щодо обов'язкової ратифікації змін до всіх розділів Основного Закону референдумом. Нормативно-правового закріплення потребує інститут місцевих референдумів, народних зборів, мітингів, демонстрацій, страйків. Удосконалення потребують інститути громадської експертизи та ініціативи.

У Висновках зазначено, що на початку ХХІ ст. вітчизняна політологія зіткнулася із новими типами громадсько-політичної діяльності, для визначення яких у західній політології запроваджують поняття «активізм» та похідні від нього терміни: «крафтивізм», «хактивізм», «слактивізм», «акціонізм» тощо. Інтерпретації терміна «активізм» виявили його відмінність від «активізму» як синоніма громадської активності і політичної участі та наближеність до «активізму» як форми неконвенціональної дії антисистемної спрямованості.

Запозичення терміна «активізм» межує із радикальними змінами в процесах взаємодії між інститутами громадянського суспільства та державно-політичними структурами внаслідок посилення дистанції між громадянином і суспільством, суспільством і державою, громадянином і державою у другій половині ХХ ст. Ізоляція від «соціального» штовхає людину до пошуку нової соціальності. На початку ХХІ ст. відбулася трансформація системних форм політичної активності. Національно-політичні ідеології десакралізувалися і панівним принципом структурування став принцип самоорганізації. Водночас, аполітичність як антисистемність передбачає механізм неусвідомленого соціального руйнування й самознищення.

Якщо громадська активність є сукупністю дій, орієнтованих на вирішення соціальних проблем і завдань, що постали перед суспільством та політичною системою як умовно «єдиним цілим», де активність є конвенціональною і внутрішньосистемною, спрямованою на виправлення вад системи, то політичний активізм постає формою демонстративної антисистемної дії, спрямованої на злам системи з метою докорінної її перебудови.

Активістська протестна діяльність не передбачає створення стратегічного плану дії. Невмотивованість таких рухів обмежує формування соціального капіталу позитивної репутації, яка б забезпечувала захист учасників, визначала б ідеологічних опонентів. Про антисистемність дії свідчить і форма організації таких рухів, як нецентрована та мережева, «безлідерна». Відсутність «центру» ускладнює політико-правовий контроль та регламентацію з боку держави та міжнародних організацій. Водночас, мобілізаційна здатність таких рухів має перевагу над традиційними, що робить їх затребуваними владним істеблішментом та олігархатом, який «замовляє», «привласнює» та «використовує» у боротьбі з опонентами соціально-політичний протест, замінюючи його природний механізм

керованою мобілізацією. «Менеджеріальний» підхід витісняє процес самоорганізації, позбавляючи довіри до існуючих форм соціальної активності, наближає розпад політичної системи через руйнацію її морально-етичних основ.

Втрата форм взаємодії та взаємоконтролю між учасниками політичної системи перетворює її в імітаційну, де громадянську позицію виявляють у виконанні ролі «спостерігача». На відміну від довестфальської епохи, коли активність виявляли у служінні та виконанні заданої ролі, у сучасній системі активність виявляється через регламентовану участь у політичному просторі. Долання наслідків антисистемної дії передбачає вибудовування інституційної системи соціально-політичної участі, в якій суб'єкт дії здатний зберігати індивідуальність, що виключає як процес політичного «служіння», так і процес участі у «політичному перформансі» (у ролі актора чи спостерігача). Така мета існувала і в період буржуазних революцій, коли завданням було створення системи взаємоконтролю між суб'єктами «політичного»: громадянським суспільством та державою.

Сучасні механізми регулювання суспільно-політичної активності передбачають формування дистанції між сферами «приватного» та «публічного». Така дистанція має захищати індивіда від тиску «загальності», і не бути надто великою для втримання зв'язку між індивідом та політичною системою. Вирішення проблеми розширення форм громадянської активності, долання імітаційного характеру демократичних процесів з характерними акціоністськими антисистемними проявами, спрощення форм громадської участі і встановлення реальних можливостей для системної громадської дії є шляхом подолання соціально-політичної кризи в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мордовець М. В. Політична активність VS політичного активізму : особливості концептуального розрізнення / М. В. Мордовець // Панорама політологічних студій. Науковий вісник РДГУ. – Рівно, 2013. – № 11. – С. 43–52.
2. Мордовець М. В. Становлення методології досліджень політико-правової регламентації активізму / М. В. Мордовець // Вісник ОНЕУ. – Одеса, 2013. – № 29 (208). – С. 141–152.
3. Мордовець М. В. Громадянська активність в Україні : динаміка та основні форми / М. В. Мордовець // Актуальні проблеми політики : Збірник наукових праць. Вип. 53. – Одеса : Фенікс, 2014. – С. 241–252.
4. Мордовець М. В. Активізм : умови виникнення суспільних рухів / М. В. Мордовець // Актуальні проблеми політики : Збірник наукових праць. Вип. 55. – Одеса : Фенікс, 2015. – С. 139–146.
5. Mordovets M. State policy on the prevention of extremism escalation as a form of deviant socio-political activity / M. Mordovets // European political and law discourse. Volume 1. Issue 1. – 2014. – P. 97–105.

6. Мордовець М. В. Трансформація форм соціально-політичної участі в Україні в контексті «європейських стандартів» політики в умовах постмодерну : активізм проти «традиційної» політичної активності / М. В. Мордовець // Актуальні питання зовнішньої політики України : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 13 грудня 2013 р. – Одеса, 2013. – С. 114-117.
7. Мордовець М. В. Поняття «активізм» та його сучасні форми прояву / М. В. Мордовець // [Електронний ресурс] // Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події», Львів, 2014. – Режим доступу : <http://ubgd.lviv.ua/moodle/mod/folder/view.php?id=8329>
8. Мордовець М. В. Соціально-політична активність в Україні : форми прояву та циклічність характеру / М. В. Мордовець // Україна і світ у третьому тисячолітті : політичний, економічний, правовий та культурний виміри : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 13-14 березня 2015 року. У 2 частинах. – Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д Ушинського, Міжнародний Вишеградський Фонд, 2015. – Ч. 1. – С. 172–174.
9. Мордовець М. В. Поширення тенденцій до поза-системної активності громадян як нової етап взаємодії влади і суспільства / М. В. Мордовець // Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події», Львів, 2015. – Режим доступу : <http://ubgd.lviv.ua/moodle/mod/folder/view.php?id=8329>
10. Мордовець М. В. Інституційна спроможність соціально-політичної системи як каталізатор активності мас / М. В. Мордовець // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 29 вересня 2015 р., м. Старобільськ. – Старобільськ, 2015. – С. 57–59

АНОТАЦІЯ

Мордовець М. В. Політичний активізм та форми його правової регламентації в країнах Європи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського», Одеса, 2015.

Здійснено комплексний аналіз соціально-політичного активізму як особливого типу громадської дії в умовах кризи демократичного процесу. Активізм показано як імітаційний тип громадської активності, як форму колективної дії-протесту проти традиційного «демократичного перфомансу». Доведено, що на відміну від громадської активності як сукупності дій, орієнтованих на вирішення соціальних проблем і завдань, що постають перед суспільством та політичною системою як умовно «єдиним цілим», де активність є конвенціональною і внутрішньосистемною, спрямованою на виправлення вад системи, активізм як антисистемна дія є формою

«відшкодування», «компенсації» громадської соціально-політичної незатребуваності в умовах неможливості реалізації форм партисипаторної демократії з характерним для них індивідуальним типом участі. У дисертації розглянуто процес регулювання громадської активності шляхом політико-правової регламентації форм прямої та представницької демократії в країнах ЄС та в Україні, і доведено, що, внаслідок кризи довіри, між владою та громадянським суспільством посилення набуває антисистемна дія громадських суб'єктів, що вдаються до використання неконвенціональних форм активізму-акціонізму, регламентація яких залишається малоефективною.

Ключові слова: громадська участь, активність, соціально-політична активність, активізм, громадянське суспільство, партисипаторна демократія, держава, політико-правова регламентація, конвенціональні та неконвенціональні форми активності.

АННОТАЦІЯ

Мордовець М. В. Политический активизм и формы его правовой регламентации в странах Европы. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2015.

В диссертационном исследовании был произведен анализ понятия социально-политического активизма как специфического типа общественного действия в условиях кризиса демократического процесса. При изучении дискурса о проблемах взаимодействия государства и гражданского общества в контексте взаимоотношений «частного» и «публичного». Были определены особенности соотношения категорий «участие», «активность», «активизм», обозначены теоретические основы исследования политического активизма и форм его правовой регламентации. Особое внимание уделено анализу активизма как понятия, которое соотносится с возникновением новых форм социально-политического действия. Таким образом, в начале XXI ст. стала очевидной проблема кризиса эффективности партисипаторной демократии, что привело к критике традиционных форм активности и к обострению кризиса доверия к формам прямой и представительной демократии.

В работе использована методология исследования политического активизма и форм его правовой регламентации. Осуществлен анализ разграничения естественно-правового и позитивно-правового подходов к правопониманию и их влияния на определение ценности активности для демократизации политических процессов. Обоснована эффективность политико-правового, аксиологического системного и междисциплинарного подходов при определении особенностей регламентации форм активности.

В исследовании выделены формы «политического активизма» и практики его правовой регламентации в странах Европы. Рассмотрены этапы

становления форм политического активизма, проанализированы формы активизма как индикатора качества политических процессов. Активизм представлен как имитационный тип общественной активности. В ходе исследования было обосновано, что в отличие от общественной активности как совокупности действий, ориентированных на решение социальных проблем, где действие является конвенциональным и внутрисистемным, активизм как антисистемное действие является формой «компенсации» социально-политической невостребованности в условиях невозможности реализации форм партисипаторной демократии.

Политический механизм регламентации активности в национальных системах обуславливает правовое закрепление стандарта и типа общественного поведения в форме «предоставления» или «признания» конкретных объемов социально-политических прав и форм их реализации. Дальнейшая регламентация реализации прав является зависимой от политической конъюнктуры и методов правового воздействия. Национальные системы нормативно-правового регулирования сводятся к заявительному и запретительному (разрешительному) принципам правовой регламентации активности и активизма, направленным на установление функциональной связи гражданина с социально-политической системой. Заявительный принцип реализации прав закреплен в конституциях всех демократических стран, но практика применения этих прав определяется как условная и нестабильная, что объясняется сохранением за государством и судебной ветвью власти монопольного права интерпретировать социальное действие. Стремление общества расширить сферу своей ответственности путем ограничения монополии государства на регулирование форм активности в публичной сфере направлено не только на закрепление форм участия, но и на право их оценки с позиции определения их соответствия стандартам безопасности и стабильности. Право на протест как гражданская активность непрямого действия, понимаемое как конвенциональное участие, реализуется в рамках признания политической системы и принципов ее организации. Отрицание легитимности системы определяется как антисистемное действие, неукладывающееся в рамки политико-правового механизма с его требованием авторизации в системе. Контроль со стороны общества за практикой авторизации в системе является неэффективным по отношению к безлидерной форме сопротивления – активизму, как последствию создания систем с фантомной структурой. Трансформация политико-правового регулирования в этих условиях происходит путем усиленного контроля каналов коммуникаций. Таким образом, рост форм нетрадиционной активности обуславливает создание международных стандартов свободы публичных действий.

В работе акцентировано внимание на характере и динамике общественно-политической активности в Украине, особенностях конвенциональных и неконвенциональных форм реализации активности и практике их правового регулирования. В процес се исследования было установлено, что в результате кризиса доверия между властью и

гражданским обществом, как в странах ЕС, так и в Украине, популярность приобретает антисистемное действие общественных субъектов, которые прибегают к использованию неконвенциональных форм активизма, регламентация которых остается малоэффективной.

Ключевые слова: гражданское участие, активность, социально-политическая активность, активизм, гражданское общество, партисипаторная демократия, государство, политико-правовая регламентация, конвенциональная и неконвенциональная формы активности.

SUMMARY

Mordovets M. V. Political Activism and Forms of its Legal Regulation in European Countries. – Manuscript.

Dissertation for degree of candidate of political sciences, specialty 23.00.02 – political institutes and processes. State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, 2015.

The complex analysis of socio-political activism as a special type of **civil society activity under the conditions of the crisis of democracy process has been conducted in the thesis. Activism has been represented as an imitational type of civil society activity, as a form of exalting shocking collective action-protest against traditional «democracy performance». It is proved that unlike the civil society activity is considered as a cumulative action, orientated on the solving of the social problems and tasks that are set before the society and political system as relatively «one unit», where activity is a conventional and intrasystemic, directed on the correcting deficiencies of the system, activism as an anti-system action is a form of «reimbursement», «compensation» of the civil society socio-political uselessness under the conditions of inability to realize the forms of participatory democracy with specific for them individual type of participation. In the thesis has been considered the process of civil society activity regulation by the way of legal and political regulation of the forms of direct and representative democracy in the EU countries and in Ukraine, and has been proved that as a result of crisis of confidence between the authority and civil society the anti-system activity of civil society subjects that exercise unconventional forms of activism and actionism, the regulation of which has been still ineffective.**

Key words: public participation, activity, socio-political activity, activism, civil society, participational democracy, state, legal and political regulation, conventional and unconventional forms of activity.